

Arkadiusz J a b ł o ń s k i. *Budowanie społeczeństwa wiedzy. Zarys teorii społecznej Karla R. Poppera*. Lublin: Wydawnictwo KUL 2006, ss. 687.

Karl Popper należy do najwybitniejszych współczesnych myślicieli, czego potwierdzeniem jest poświęcona mu dwutomowe dzieło *The Philosophy of Karl Popper* (1974), wydana w serii Paula Schilppa *The Library of Living Philosophers*. Tematyka jego licznych prac, z których zapewne najbardziej znana jest książka *Spółeczeństwo otwarte i jego wrogowie*, dotyczy wielu dyscyplin, m.in. epistemologii, historii idei, filozofii nauki, myśli społecznej. Literatura poświęcona Popperowi jest olbrzymia. W Polsce książki na jego temat opublikowali m.in. Adam Chmielewski i Elżbieta Pietruszka-Madej. W roku 2006 ukazała się obszerna rozprawa habilitacyjna Arkadiusza Jabłońskiego pt. *Budowanie społeczeństwa wiedzy. Zarys teorii społecznej Karla R. Poppera*, prezentująca w sposób twórczy myśl społeczną austriackiego myśliciela. Jest to kontynuacja wieloletnich studiów dotyczących teorii życia społecznego Poppera.

Jabłoński we *Wprowadzeniu* cel swej książki wyjaśnia następująco: „W pracy przedstawię dokonania Poppera w zakresie budowania społeczeństwa wiedzy, które składają się na teorię społeczną sformułowaną w obrębie jego teorii wiedzy. Teoria społeczna nie jest zatem pochodną filozoficznych ustaleń teorii wiedzy, ale częścią tej teorii, a może nawet [...] najbardziej twórczym sposobem interpretacji dorobku autora *Spółeczeństwa otwartego*” (s. 9). Tak zarysowany przedmiot analiz ma profil interdyscyplinarny, dotyczy bowiem epistemologii i metodologii, socjologii, historii idei oraz filozofii nauki i społeczności. W dotychczasowej literaturze, choć tak bogatej, jest to nowatorskie spojrzenie na społeczną myśl Poppera, dostrzegające istnienie ścisłego związku pomiędzy krytycyzmem wiedzy i jej wytworów a budowaniem społeczeństwa akceptującego otwartość reguł kulturowych. Ambicją Autora jest także krytyczne ustosunkowanie się do tych komentatorów Poppera, którzy niektóre jego teorie (tzw. trzech światów, antyhistorycyzmu, falsyfikacjonizmu) interpretują jako przejawy idealistycznej bądź naturalistycznej wizji życia społecznego. Jest to błędne rozumienie autora *Spółeczeństwa otwartego*, ponieważ akcentował on silnie potrzebę krytycyzmu wiedzy jako warunku budowania poprawnej teorii społecznej uwzględniającej dynamikę i pluralizm form życia społecznego. Antytotalitarna filozofia społeczna Poppera opiera się na doktrynie krytycznego racjonalizmu, teorii będącej swoistą kontynuacją tradycji Oświecenia, traktującej rozum jako ostateczną instancję poznawczą prawdy. Szczególnie widoczne jest powinowactwo myśliciela z myślą Kanta, zwłaszcza z jego metodą oraz postulatem ustawicznego korygowania rezultatów poznawczych.

Książka Jabłońskiego ma pięć rozdziałów. Rozdział I ma charakter wstępny, referuje bowiem krytycznie teorie wiedzy austriackiego autora. Rozdział II analizuje jego koncepcję krytycyzmu w kontekście dotychczasowych form krytycyzmu, m.in.

Kanta i marksizmu. Rozdział III sygnalizuje socjologiczne konsekwencje Popperowskiej epistemologii i metodologii. Rozdział IV zawiera metodologię badań krytycyzmu wiedzy. Ostatni, V rozdział jest rekapitulacją przeprowadzonych analiz, ukazuje bowiem ścisły związek pomiędzy racjonalnym badaniem krytycyzmu wiedzy a możliwością budowania społeczeństwa wiedzy, co wyklucza zagrożenie powstania totalitarnych ideologii państwa.

Zaproponowana struktura rozprawy jest logiczna, tematycznie dobrze skonstruowana i zwarta. Bogactwo zawartych w niej rozważań uniemożliwia ich pełne przedstawienie, tym niemniej warto wyeksponować niektóre przynajmniej rezultaty badawcze Autora.

Wstępny rozdział monografii Jabłońskiego omawia krytycznie istniejące interpretacje teorii wiedzy Poppera. Wyróżnione zostały trzy podstawowe teorie wiedzy: 1° jako metodologicznej analizy reguł uzasadniania naukowego, 2° jako ewolucjonistycznego rozumienia prawa selekcji i przystosowania, 3° jako krytycznej analizy wytworów wiedzy. Dwie pierwsze interpretacje nie zostały odrzucone, ale uznane za niezadowolające. Popper poszukiwał kryterium, które by pozwoliło odróżnić naukę od pseudowiedzy, nauki empiryczne od analiz metafizycznych. Pozytywiści i zwolennicy Koła Wiedeńskiego takie kryterium upatrywali w empirycznej weryfikacji formułowanych tez. Skrajny empiryzm metodologiczny pozytywistów nie zadowolili austriackiego myśliciela, dlatego w miejsce weryfikacjonizmu jako kryterium demarkacji nauki zaproponował falsyfikacjonizm, tj. możliwość uzasadniania błędności stawianych hipotez. Poppera nie zadowoliła całkowicie również epistemologia ewolucyjna, odwołująca się do teorii ewolucji Darwina, ponieważ dobór naturalny i przystosowanie biologiczne nie są równoznaczne z mechanizmami doboru kulturalnego funkcjonującego w świecie człowieka. Jabłoński wykazuje, że Popperowską teorię wiedzy należy interpretować jako krytycystyczną analizę wytworów wiedzy. Popper jest autorem koncepcji istnienia trzech światów: świat pierwszy to krąg materialnych przedmiotów fizyczno-biologicznych, świat drugi to subiektywne przeżycia psychiczno-duchowe świadomości, pamięci, emocji itp., świat trzeci to wytwory umysłowej pracy człowieka – wzory logiki, formuły matematyczne, teorie naukowe, idee filozoficzne, etyczne, religijne itd. Ten trzeci świat jest dopełnieniem świata fizyczno-materialnego i psychiczno-mentalnego. Stanowią go wytwory ludzkiej wiedzy, które należy krytycznie badać metodą prób i błędów, ponieważ atrybutem jest fallibilizm (omyłność) jej twierdzeń i postulatów. Wymogiem racjonalności jest krytycystyczna analiza wytworów wiedzy.

Drugi rozdział recenzowanej monografii poświęcony jest krytyce i krytycyzmowi jako niezbędnych podstaw wiedzy. Popper wyróżnił kilka form krytycyzmu: krytycyzm filozoficzny, naukowy i literacki, racjonalny i irracjonalny, realistyczny i subiektywistyczno-idealistyczny. Wymogiem badań obiektywno-naukowych jest racjonalizm, lecz nie każdy racjonalizm jest zasadny i krytyczny. Autor pracy *Wiedza obiektywna* krytycznie ocenił rozmijający się z realizmem krytycyzm Platona, empiryzujący grawitujący ku idealizmowi krytycyzm Hume'a, irracjonalny krytycyzm Nietzschego, pseudokrytycyzm egzystencjalistów. Pozytywnie natomiast ocenione zostały: samokrytyczny krytycyzm Sokratesa i humanistyczny krytycyzm I. Kanta. Szczególne uznanie dla ostatniego myśliciela wynikało z jego koncepcji „emancypacji

przez wiedzę”, tj. z przekonania, że samowyzwolenie człowieka polega na odrzuceniu idei inspirujących totalitarne formy życia społeczno-politycznego.

Krytyka i krytycyzm nie były dla Poppera teorią oderwaną od życia społecznego, lecz opisem mechanizmu budowania społeczeństwa wiedzy równoznacznego ze społeczeństwem otwartym. Rozdział III recenzowanej pracy zawiera wnikliwe analizy ukazujące socjologiczny wymiar badań Poppera nad wiedzą. W jego ujęciu istnieje wzajemne sprzężenie pomiędzy epistemologią i socjologią, ponieważ założenia obu tych dyscyplin wzajemnie się przenikają. Wielu komentatorów Poppera sądzi, że jego teoria społeczna jest konsekwencją przyjmowanych założeń epistemologiczno-filozoficznych. Z tym stanowiskiem polemizuje Jabłoński, wykazując, że autor *Spółczeństwa otwartego* uznawał wprawdzie klasyczną koncepcję prawdy jako zgodności określonych tez z rzeczywistością przedmiotową, ale równocześnie twierdził, że nauka jest jedynie w drodze do prawdy, nie mogąc jej osiągnąć. Epistemologia nie jest więc zbiorem uniwersalnych kryteriów filozoficznych, lecz etapem rozpoznawania społecznych uwarunkowań idei filozoficznych. Zależność epistemologii oraz filozofii i socjologii jest więc obustronna.

Dalsze rozważania Autora charakteryzują socjologię Poppera w kontekście dawnych i współczesnych nurtów socjologicznych. Austriackiego socjologa łączy z Comte'em uznanie socjologii za naukę autonomiczną, ale różni go odejście od empiryczno-pozytywistycznych ujęć na rzecz humanistycznych teorii życia społecznego. Ostatni rys zbliża go do polskiego socjologa F. Znanieckiego, stawia natomiast w opozycji do deterministycznych ujęć Hegla i marksizmu. Końcowe fragmenty trzeciego rozdziału pracy Jabłońskiego prezentują Poppera socjologię wiedzy, edukacji i kultury. Nowatorskim rysem jego socjologii jest fakt, że interesują go nie tyle społeczne uwarunkowania wiedzy, ile społeczne mechanizmy pozwalające na tworzenie takich modeli kulturowych, które chronią racjonalność i wolność wyborów ludzkich. Ważne są źródła ludzkiego poznania, bardziej jednak jego wytwory respektujące krytyczną racjonalność.

Kolejny, czwarty rozdział monograficznej pracy Jabłońskiego poświęcony jest metodologii badań krytycyzmu wiedzy. Elementami tej metodologii są m.in.: przewzięcie paradoksu kłamcy, nominalizm metodologiczny, falsyfikacjonizm, falibilizm, metoda hipotetyczno-dedukcyjna, aproksymatywna teoria prawdy (zwana uprawdopodobnieniem), antydogmatyzm, antyhistorycyzm, negacja dialektyki, koroboracja. Dla teorii życia społecznego szczególnie ważny jest antyhistorycyzm Poppera. Tym mianem określa on doszukiwanie się w historii koniecznych uniwersalnych praw, co implikuje totalitarną „filozofię proroczą”. Jest to stanowisko metodologiczno-filozoficzne nie do przyjęcia. Nauki społeczne są historyczne, tzn. badając wytwory wiedzy i kultury, należy uwzględniać uwarunkowania społeczno-czasowe, ale nie historycystyczne. Realizm społeczny nie pozwala na sformułowanie teorii i postulatów w wymiarze makrohistorycznym, lecz jedynie na tzw. cząstkową inżynierię społeczną, możliwą do zastosowania przy rozwiązywaniu praktycznych problemów życia społecznego.

Szczególnie interesujący dla problemu budowania społeczeństwa wiedzy jest ostatni rozdział pracy, w którym dokonana jest rekapitulacja przeprowadzonych analiz, wskazujących na związki pomiędzy socjologią wiedzy a filozofią społeczną.

W centrum analiz tego fragmentu książki znajdują się idee społeczeństwa otwartego i społeczeństwa zamkniętego. Same terminy zostały zapożyczone od H. Bergsona, ale charakterystyka obu typów życia społeczno-politycznego nawiązuje do tradycji liberalnej, reprezentowanej przez takich myślicieli, jak A. Smith, J. Locke, J. St. Mill, A. Tocqueville, lord Acton, A. von Hayek, I. Berlin. Popper, choć korzystał z ich przemyśleń, stworzył jednak koncepcję oryginalną poprzez ukazanie zależności pomiędzy dążeniem do wiedzy oraz zdolnością do racjonalno-krytycznej oceny jej wytworów a tożsamością i strukturą społeczeństwa. W przekonaniu Jabłońskiego kategorie społeczeństwa zamkniętego i społeczeństwa otwartego należy traktować jako socjologiczną analizę społeczeństwa nowoczesnego, które z jednej strony jest zdolne do poszukiwania i odkrywania prawdy, lecz z drugiej poprzez krytycyzm wiedzy unika zagrożeń związanych z różnymi formami ustrojów totalitarnych. Społeczeństwo zamknięte charakteryzują takie postawy, jak irracjonalizm, kolektywizm i organicyzm, utopijność, dogmatyczny relatywizm, imperializm, kult suwerenności, ultraracjonalizm dokonujący uniwersalizacji i standardów rozumu, przesadny statyczny tradycjonalizm, plemienność.

Popperowska idea społeczeństwa otwartego weszła na trwałe do kanonu myśli społeczno-politycznej. Monograficzne studium A. Jabłońskiego wniosło nowe elementy do dotychczasowej literatury socjologicznej i filozoficznej, ponieważ uwidocznione zostały metodologiczno-epistemologiczne i humanistyczno-antropologiczne implikacje społeczeństwa otwartego. Zaistnienie takiego społeczeństwa wymaga realizacji szeregu warunków. Są to przede wszystkim: krytyczna racjonalność w ocenie wytworów wiedzy, rezygnacja z monistycznych ujęć życia społecznego, np. w formie absolutyzacji klasy (marksizm) czy rasy (hitlerizm), zapewnienie możliwości racjonalnych i wolnych wyborów przez jednostkę, demokratyczny model państwa, duch tolerancji w ocenie postaw i przekonań innych ludzi.

Charakterystyka społeczeństwa otwartego Poppera wielokrotnie jest oceniana krytycznie. Autor recenzowanej pracy polemizuje często z krytycznymi ocenami, odwołując się do faktu, że austriacki myśliciel mówił o potrzebie przezwyciężenia paradoksów wolności, tolerancji i demokracji, tj. skrajnych interpretacji wymienionych wartości społecznych. Można zgodzić się z proponowaną interpretacją Poppera, pamiętając, że kształtowanie społeczeństwa otwartego w swej istocie polega na „budowaniu społeczeństwa wiedzy”, tj. tworzeniu instytucji społecznych opartych na krytycznej racjonalności.

Końcowy fragment książki nie jest klasycznym zakończeniem, tj. syntezą przeprowadzonych rozważań, lecz interesującą próbą wskazania na możliwość zastosowania Popperowskiej teorii społecznej w rozwiązywaniu współczesnych problemów krajowych i międzynarodowych. Autor proponuje wykorzystanie metodologicznej i społecznej myśli Poppera przy redefiniowaniu celów polskiej socjologii, realizacji celów edukacyjnych, kształtowaniu kultury społeczno-politycznej oraz domaganiu się krytycznej bezstronności mass mediów. Walorem pracy jest także zamieszczona w niej wielojęzyczna bibliografia (licząca ponad 60 stron), składająca się z trzech części: pism Poppera, opracowań jego myśli i literatury przedmiotu. Książka zawiera również krótkie angielskojęzyczne streszczenie oraz indeks osobowy.

Monografia *Budowanie społeczeństwa wiedzy* w sposób znaczący ubogaca istniejącą, niewątpliwie bogatą literaturę Popperowską. To rzetelnie napisane studium odwołuje się do najważniejszych pism austriackiego myśliciela dotyczących teorii życia społecznego, baza źródłowa została zatem wykorzystana w stopniu zadowalającym. Rozważania Autora są rzeczowe, dociekliwe i wszechstronnie analizujące wypowiedzi Poppera, które bynajmniej nie zawsze są łatwe do rozszyfrowania, wyeksplikowania oraz zinterpretowania ich obiektywnego sensu. Książka Jabłońskiego prezentuje teorię społeczną autora *Społeczeństwa otwartego* w kontekście klasycznych nurtów socjologii, inspirowanych przez A. Comte'a, K. Marksa, E. Durkheima, G. Simmla, M. Webera, V. Pareto oraz współczesnych socjologów. Ci ostatni to m.in.: J. Habermas, A. Giddens, N. Luhmann, U. Beck, F. Znaniecki, Z. Bauman, J. Szacki. Praca uwzględnia również bogatą wielojęzyczną literaturę przedmiotu z zakresu socjologii i filozofii społecznej, która jest nie tylko cytowana i referowana, ale i krytycznie oceniana. Dodatkowym walorem monografii są zawarte w niej liczne odsyłacze do pism klasyków filozofii: Platona, Arystotelesa, Hegla i Kanta.

Należy podkreślić walory formalno-metodologiczne książki Jabłońskiego. Zawarte w niej rozważania są oparte na zastosowaniu kilku metod: analitycznej – wyjaśniającej wypowiedzi Poppera w kontekście systemowym, historycznej – uwzględniającej filiacje filozoficzno-socjologiczne, komparatywnej – wskazującej na podobieństwa i różnice pomiędzy Popperowską teorią społeczną a innymi myślicielami. Monografia wnosi nowe cenne przemyślenia do literatury Popperowskiej, zwłaszcza w zakresie jego teorii społecznej, bazującej na socjologii wiedzy.

Ks. Stanisław Kowalczyk

Obrazy społeczeństwa. Wybrane aspekty polskiej rzeczywistości społecznej (Pierwsze Kolokwia Bielańskie). Red. Beata Bykowska, Anna Kwaśniewska, Monika Mazurek. Gdańsk 2006 ss. 269.

Praca zbiorowa *Obrazy społeczeństwa. Wybrane aspekty polskiej rzeczywistości społecznej* pod redakcją Beaty Bykowskiej, Anny Kwaśniewskiej i Moniki Mazurek, pracownic Instytutu Filozofii Socjologii i Dziennikarstwa, jest pokłosiem zorganizowanej na tymże Instytucie dwudniowej (18-19 maja 2006) sesji naukowej poświęconej „kondycji współczesnego społeczeństwa polskiego” (*Wstęp*, s. 5). Sesja była ucieleśnieniem pomysłu, jaki zrodził się na IFSiDz, mianowicie regularnego (co dwa lata) organizowania sympozjum-warsztatów pod hasłem Kolokwia Bielańskie. Było to pierwsze sympozjum z tej serii.